

KIEFER FERENC

A kétféle igemódosítóról

Preverbs in Hungarian have two important properties which distinguish them from other elements in the sentence: (i) they occupy the position immediately preceding the verb, and (ii) in the typical case they form semantically a complex verb with the base verb. Essentially, there are two types of preverbs, one type comprises preverbs which satisfy an argument of the base verb, verbal particles belong to the second type, which cannot satisfy any argument of the base verb. Furthermore, verbal particles can be distinguished from other preverbs by morphological means as well. Particle + verb combinations can function as input to morphological rules (nominalization, *aktionsart*-formation) whereas preverbs which have an argument status never participate in morphological rules.

1. Bevezetés

Az igemódosító két típusát szokás megkülönböztetni: az igekötőt és a pusztánévszói igemódosítót (utóbbira példa a *moziba megy, újságot olvas, orvosnak készül*, l. pl. É.Kiss 1998: 33–35). Az igekötős igék létrehozása a szóalkotáshoz tartozik, amely néha a szóösszetételhez, néha pedig a szóképzéshez hasonlít, de egyikkel sem azonos. Mindkettőtől megkülönbözteti az a tény, hogy az igekötős ige szintaktikailag nem szó, alkotórészei szintaktikai műveletek számára hozzáférhetők. A szóösszetételhez abban az esetben hasonlít leginkább, amikor az igekötő határozószóként is előfordul, pl. *újraolvas – újra olvas, továbbdolgozik – tovább dolgozik*, az igekötő azonban nem önálló szó, és az alapigére gyakorolt szemantikai hatása alapvetően különbözik az összetételi előtag szemantikai szerepétől. Az igekötős igék létrehozását a szóképzéssel az rokonítja, hogy vele új szó, új lexikai egység oly módon jön létre, hogy egy prefixumszerű előtagot kapcsolunk az igei alapszóhoz. Ugyanakkor az igekötő nem toldalék, nem prefixum, mert elválhat az igétől, és szintaktikai műveleteknek engedelmessé válik. Az igekötős igék létrehozását tehát a szóösszetételtől és a szóképzéstől független szóalkotási műveletnek kell tekintenünk, amellyel termékeny módon új igéket, új lexikai egységeket hozhatunk létre (Kiefer – Ladányi 2000a). A művelet, éppúgy, mint a szóösszetétel és a szóképzés esetében, a szótárban megy végbe. A mai morfológiai elméletek különbözhetnek abban, hogy az inflexiót a szintaxisban vagy a morfológiában helyezik-e el, de abban mind megegyeznek, hogy a szóalkotás helye a szótár, tehát az igekötős igék létrehozása is a szótár feladata.

A 'puszta névszói igemódosító + ige' szerkezet létrehozása ezzel szemben nem a morfológia feladata. Az ige módosítóját szintaktikai követelményeknek vagy lehetőségeknek eleget téve veszi magához, ami a választott elméleti kerettől függően történhet a szótárban, de végbemehet a szintaxisban is. Az eredmény azonban szintaktikai és nem morfológiai képződmény (Laczkó 2000). Az igekötős ige és a névszói igemódosítóval ellátott ige közös tulajdonsága azonban, hogy mindkét esetben komplex igei jelentéssel van dolgunk: az igemódosító és az ige szemantikai egységet alkot.

Az igekötő és a puszta névszói módosító között egyik fontos különbség az, hogy míg a puszta névszói igemódosító mindig vonzata az igének, az igekötő nem az. A *ki* igekötő például csak látszólag értelmezhető a *kimegy* ige esetében a *megy* ige direkcionális vonzataként, de valójában, mint látni fogjuk, a *ki* nem lehet vonzata az igének. A *meg* igekötő a *megír* ige esetében szintén nem lehet vonzata az *ír* igének, mint ahogy az *újra* igekötő sem lehet vonzata az *újraolvas* ige esetében az *olvas* igének. A vonzatosság tehát, úgy tűnik, bizonyos pontosításokkal alkalmas lehet a kétféle igemódosító megkülönböztetésére.

A vonzatosság szintaktikai kritériumán kívül az igekötős ige és a puszta névszói igemódosítóval ellátott ige morfológiailag is különbözik egymástól. Az igekötős ige az igekötőjével együtt mindig nominalizálható (*elolvasás, felugrás, kivirágzás, megajándékozás*), a puszta névszói igemódosító esetében a helyzet nem ennyire egyértelmű. Egyrészt a névelőtlen tárgyias igék igemódosítás szerkezetként nem nominalizálhatók: *újságot olvas* – **újságot olvasás*, és amennyiben a nominalizáció lehetséges, elméleti megfontolásoktól függ, hogy a kapott képződményt hogyan értelmezzük: az igét az igemódosítójával együtt nominalizáljuk-e, vagy pedig csak az igét nominalizáljuk és utána tesszük mellé vonzatként az igemódosítót. Jelen dolgozatban az utóbbi megoldás mellett fogunk érvelni. Az igekötő megkettőzhető (*fel-felugrott, be-benézett*), a puszta névszói igemódosító ezt nem teszi lehetővé (**bort-bort iszik, *vérré-vérré válik*).

Először megmutatjuk, hogy az igekötős igék alkotása a szóképzéshez hasonló tulajdonságokkal rendelkezik a termékenységet és a szabályosságot illetően, majd megvizsgáljuk a vonzatosság problémáját, végül áttekintjük az igekötős ige és a puszta névszói igemódosítóval ellátott ige közötti morfológiai különbségeket. Az utolsó pontban a lokatív igekötő kérdését vizsgáljuk meg.

2. Termékenység és szabályszerűség az igekötős igék létrehozásában

Tudott dolog, hogy a szótározott igekötős igék sem morfológiailag, sem szemantikailag nem mindig rendszerezhetők. A lexikai rendszert azonban nem a meglévő, gyakran lexikalizálódott képződmények fedik fel, hanem a termékeny

szóalkotás révén létrehozható alakzatok. A szótározott igekötős igék vizsgálata ugyan nem haszontalan, de az igekötős igék rendszere nem állapítható meg belőle, mint ahogy a szóképzés vagy szóösszetétel rendszere sem állapítható meg a lexikalizálódott vagy szótározott képződmények vizsgálata alapján.

A termékeny szóalkotást leginkább az *internetezik*-hez hasonló idegen eredetű igéken érdemes vizsgálni. Vajon az *internetezik* ige milyen igekötőt enged maga mellé? A **meginternetezik* kétségtelenül helytelen képződmény, az *elinternetezik* (*egy darabig*) vagy az *elinternetezget* ezzel szemben már helyes morfológiai alakzat, mint ahogy tökéletes a *kiinternetezi magát* is. A magyarban, tudjuk, az igekötő fő funkciója ugyan a perfektiválás, de ritkán jelenik meg tisztán, mert többnyire más jelentéssel párosul. Így például cselekvésigék esetében a perfektiváló funkcióhoz akcióminőség-jelentés is járulhat. Az *elinternetezget* nemcsak perfektív, hanem két akcióminőséget is kifejez: a *-gat/-get* képzőnek köszönhetően a csökkent intenzitást jelentő deminutív és az *el* igekötő miatt az időbeli behatároltságot jelentő delimitatív akcióminőséget. Utóbbit találjuk az *elinternetezik* (*egy darabig*) igében is. A *kiinternetezi magát* a perfektivitáson kívül a cselekvéssel való kielégülést jelentő szaturatív akcióminőséget is kifejezi. Végül létrehozható az *agyoninternetezi magát* igekötős ige is, amely a cselekvés túlzott fokára utal (exhausztív akcióminőség, Kiefer – Ladányi 2000a: 478–479). A magyarban meglévő többi akcióminőség az *internetezik* igéből nem alkotható meg, mivel nem tesz eleget azoknak a bemeneti feltételeknek, amelyek ezt lehetővé tennék. A rezultatív akcióminőség csak eredményigék, a szemelfaktív csak lexikailag iteratív, az inchoatív csak hangadást jelentő, a totális akcióminőség egy terület, felszín befedését jelentő rezultatív igék, az intenzív akcióminőség pedig csak állapotváltozást implikáló rezultatív igék esetében lehetséges. A **meginternetezik* azért helytelen, mert az *internetezik* nem rezultatív ige, ill. igekötővel ellátva sem válik azzá. Tartós cselekvésigéből mindig képezhető szaturatív és exhausztív akcióminőség.

Az *ímélezik* (*e-mail-ezik*) már másképpen viselkedik: igekötővel ellátva ennek az igenek van olyan tárgyhasználat is, amely rezultatív jelentéssel rendelkezik, ezért a *megímélez* helyes képződmény, amely a *megír*-nak megfelelő jelentéssel rendelkezik. Talán szokatlan, de nem rossz az *elímélez* (*elíméleztem az estét*), tökéletes viszont már az *elímélezget* (*egész este elímélezget*). És természetesen jó a *kiímélezi magát* és az *agyonímélezi magát* is. Az 'elküld' jelentésben jó az *elímélez* ige is. A többi akcióminőség az *ímélezik* igéből érthető okokból nem képezhető.

A számítógépes *szörföl* ige az *internetezik*-hez hasonlóan viselkedik. A *szével* ige valószínűleg az *elrak*, *eltesz* mintájára a rezultatív akcióminőséget az *el*-igekötővel képezi. Az *elsével* nem fejezhet ki delimitatív akcióminőséget, mert a *szével* pillanatnyi cselekvésre utal. Hasonló okból nem képezhető a *szével* igéből

más, tartós cselekvést vagy folyamatot feltételező akcióminőség sem. A *printel* igét a *kinyomtat* ige analógiájára a *ki* igekötővel perfektiváljuk: *kiprintel*, a **megprintel*, **elprintel* helytelen képződmények. A *szkennel* talán a *bemásol* analógiájára a *be* igekötőt kapja: *beszkennel*.

A fenti példák alapján megállapítható, hogy 'egy bizonyos helyre eltesz' jelentés ('befelé történő mozgás') esetében az *el* igekötővel (pl. *elszével*), a 'kiad, kijön' jelentés ('kifelé történő mozgás') esetében a *ki* igekötővel (pl. *kiprintel*), végül a vonzatként propozíciót is megengedő ige esetében a *meg* igekötővel perfektiváljuk az igét (pl. *megímélezttem neki, hogy...*). Az így létrejött igék egyúttal rezultatív akcióminőséget is kifejeznek.

A fenti és hasonló példák segítségével állapíthatók meg az akcióminőséget kifejező igekötős igék alkotásának termékeny esetei. A termékeny szóalkotás mindig szabályos, de nem minden szabályos szóalkotás termékeny (Kiefer 2002). Szabályos a szóalkotás, ha szabályba foglalható, tehát megadhatók azok a bemeneti és kimeneti feltételek, amelyek a képzést lehetővé teszik. Az egyszeri cselekvést jelentő szemelfaktív akcióminőség például lexikailag gyakorító jelentésű igékből (*vakar*, *csóvál*, *csókol*, *látogat* stb.) képezhető a *meg* igekötővel, és az eredmény olyan ige, amely egyszeri cselekvést fejez ki (*megvakar*, *megcsóvál*, *megcsókol*, *meglátogat* stb.).

Van jó néhány olyan igekötőre hasonlító elem, amely új igék létrehozására nem alkalmas, szótározva is csak egy-két példát találunk a velük alkotott igékre: *abba* (*abbahagy*, *abbamarad*), *cserben* (*cserbenhagy*), *egyed* (*egyedért*), *ellent* (*ellentmond*), *észre* (*észrevesz*), *jóvá* (*jóváhagy*, *jóváír*, *jóvátesz*), *jót* (*jótáll*), *közben* (*közbenjár*), *közzé* (*közzétesz*), *síkra* (*síkraszáll*), *végbe* (*végbemegy*, *végbevisz*), *véghez* (*véghezvisz*) (Komlósy 1992: 498). Ha a termékenységet az igekötőség (egyik) kritériumának tekintjük (Kiefer – Ladányi 2000a: 482), akkor ezek az elemek nem tekinthetők igekötőnek, és a velük létrehozott igék esetében értelmetlen lenne bármiféle szabályosságot keresni.

A szabályos, de nem termékeny képzésre számos részletes elemzést találunk az irodalomban (legutóbb Szili 2001). Szili Katalin például megállapítja, hogy a *meg* igekötős igék egyik csoportjában az igekötős ige „a nagyrészt melléknévi – néhány főnévi, számnévi – alapszóval megnevezett tulajdonság, állapot elérését, bekövetkeztét fejezi ki: *megbarnul* = 'barna lesz', *megfehéredik* = 'fehér lesz, fehérré válik'” (i. m. 273), majd megállapítja, hogy a csoportba tartozó igék morfológiai felépítése elég homogén: „*meg* + adj + *-odik/-edik/-ödik, -ul/-ül, -ít*” (i. m. 274). Mármost az *-ul/-ül* képző nem nevezhető termékenynek, mivel az a melléknévosztály, amelyen ez a képző működhet, nem nyitott. Az igeképzés azonban szabályba foglalható: az *-ul/-ül* egy szótagú vagy két szótagú, de magánhangzóra végződő melléknévekhez járul; utóbbi esetben a tővégi magánhangzó törlődik: *zöldül*, *mélyül*, *vakul*, *barnul*, *sárgul*, *butul*, *lassul* (Kiefer –

Ladányi 2000b: 2002–204). Ami mármost az igekötőt illeti, könnyen látható, hogy nem mindegyik *-ul/-ül* képzős ige veszi magához a *meg* igekötőt: *megbar-nul, megvakul*, de **megmélyül, *megkomorul, *megtompul*. A színt jelentő, valamint a privatív melléknevekből képzett igék azonban mind megengedik a *meg* igekötőt. A képzés tehát szabályba foglalható ennek a két igeosztálynak az esetében, ennek ellenére azonban a képzés nem termékeny.

Összegezve tehát az eddigieket: az igekötős igék létrehozása lényegében nem különbözik a szóképzéstől: az igekötős igék lehetnek termékeny (és természetesen szabályos) folyamat, vagy szabályos, de nem termékeny folyamat eredményei. És persze szép számmal akadnak olyan esetek is, amikor az igekötő ugyan termékeny, de a vele alkotott ige nem szabályos.

3. A vonzatosság kérdése

A puszta névszói igemódosítókat tartalmazó igei szerkezetek közé soroljuk az alábbi szerkezeteket (Komlósy 1992: 501): *moziba jár, úszni akar, újságot olvas, szénné éget, pirosra fest, okosnak tart, mormotának csúfol*. A felsorolás nem teljes, jelen céljainknak azonban megfelel. Minden egyes esetben az igemódosító az ige vonzata: a *moziba jár* esetében a ragos főnév az ige direkcionális vonzata, az *úszni akar* és az *újságot olvas* esetében a főnévi igenév, illetőleg a névelőtlen tárgy az ige tárgyi vonzata; a *szénné éget* és *mormotának csúfol* esetében a ragos főnév az ige predikatív vonzata, a *pirosra fest* és az *okosnak tart* esetében a ragos melléknév szintén predikatív vonzat. A puszta névszói igemódosítók majdnem mindig speciális vonzatok, mivel kategóriájuk N^o és nem DP (határozott főnévi kifejezés). Ebből következik, hogy nem lehet önálló vonatkozásuk (nem referenciálisak); ezenkívül nem módosíthatók, és az igével együtt lexikalizálódhatnak (vö. (1)–(3), Kiefer – Ladányi 2000a: 460–462).

- (1) Péter újságot olvas. („újságot olvasással van elfoglalva”)
- (2) Péter német újságot olvas. („egy specifikus újságot olvas”)
- (3) Péter esküt tesz.

Az (1) mondatban a tárgyi vonzatnak nincs (önálló) vonatkozása, a (2) mondatban az *újságot* a jelző jelenléte miatt nem igemódosító, a (3) mondatban az *esküt tesz* lexikalizálódott képződmény.

Az igekötő ezzel szemben nem vonzata az igének. Ez legkézzelfoghatóbban a perfektiváló és akcióminőségképző igekötők esetében látható be. Az *eljátszódik, leszüretel, megvakar, felbűg, beporosodik, agyonkarcol, tönkredolgozza magát* igék esetében az igekötő még áttételesen sem hozható kapcsolatba az alapige valamelyik vonzatával. Márpedig éppen ezek az igék példázzák az igekötős igék

termékenységet. Mi a helyzet a határozószóként is használható igekötők esetében? Az *újraolvas* ige esetében az *olvas* igének nincs határozói vonzata, az *újra* igekötő tehát nem lehet vonzat; ugyanez érvényes a *továbbtanul* esetében is. De vajon mozgásigék esetében a *ki*, *be*, *fel*, *le* igekötő nem az ige vonzata? – hiszen a *kijött*, *bement*, *felszaladt*, *legurult* esetében, úgy tűnik, az igekötő az alapige direkcionális vonzataként értelmezhető. Könnyen látható azonban, hogy a *kiment a kertbe* esetében a *kertbe* határozó már leköti az ige direkcionális vonzatát, a *ki* igekötő számára már nem marad szabad vonzat. A *ki* funkciója más: explicitté teszi az irányjelölést és fakultatívvá teszi a direkcionális vonzatot. Vö. *Péter a kertbe ment* (**Péter ment*) – *Péter kiment a kertbe* – *Péter kiment* (*valahová*). A létrejött ige az olyan tárgyias cselekvésigére hasonlít, amelynek az esetében implicit maradhat a tárgyi vonzat (*Péter ír*, *Anna olvas*). Érvényes tehát a (4) alatti általánosítás (Kiefer – Ladányi 2000a: 463):

- (4) Az igekötő olyan igemódosító, amely nem vonzata az igének.

A következőkben látni fogjuk, hogy a pusztán névszói igemódosítók és az igekötők nemcsak a vonzatosság terén különböznek egymástól, hanem a továbbképezhetőség szempontjából is.

4. Az igekötős igék továbbképezhetősége

Az igekötős igék létrehozását leíró morfológiai szabály kimenete, éppúgy, mint a szóképzés és a szóösszetétel szabályai esetében, olyan morfológiai alakzat, amely – amennyiben a bemeneti feltételek teljesülnek – továbbképezhető. Például a *Szeged* helynévből képzett *szegedi* melléknévhez a *-(V)s* képző járulhat: *szegedies*, majd ebből a melléknévből az *-(A)n* képzővel határozószót képezhetünk: *szegediesen*. Az összetett szavakra ugyanez áll: a *hidegfront* összetett szóból képezhető a *hidegfronti* melléknév, a *faház* összetett szóból kicsinyítő képzővel a *faházacska* főnév és a *-(V)s* képzővel a *faházás* melléknév. Ugyanennek kell érvényesnek lennie az igekötős igék esetében is, hiszen, mint említettük, az igekötős igék létrehozása is szóalkotási művelet eredménye. Az igekötős igék, éppúgy, mint a képzett és az összetett szavak, valóban továbbképezhetők: *felvág* → *felvágás* (nominalizáció), *felvágó* (melléknévi igenév, illetőleg főnévként a 'vmi felvágásának az eseti végrehajtója'), *fel-felvág* (frekventatív akcióminőség), *felvágós*; *kimegy* → *kimenés*, *kimenő*, *kimenős*, *ki-kimegy*. A *megold* igéből képezhetők a *megoldás*, *megoldható*, *megoldhatatlan*, *megoldódik* származékok. Az igekötő termékenysége, ill. nem termékeny volta nem befolyásolja a morfológiai műveletek lehetőségét: *el-elszab*, *el-elszós* (az *el* igekötő ebben a jelentésben nem termékeny), *ki-kimos* (*egy-egy ruhadarabot*), *el-elfogad*, *meg-megjár*

stb. Sőt ugyanez áll az igekötőszerű elemeket tartalmazó lexikalizálódott képződményekre is: *közbenjár* → *közbenjárás*, *közbenjáró*, *közben-közbenjár* (*egy-egy ember ügyében*), *jóváhagy* → *jóváhagyás*, *jóváhagyó*, *jóváhagyólag*, *jóvá-jóváhagy* (*egy-egy kérelmet*). Egyébként az igekötős igék továbbképezhetősége nemcsak a magyarra, hanem más, az igekötő szerepét illetően hasonló szerkezetű nyelvekre is érvényes (Stiebels – Wunderlich 1994, Booij 1990).

A fentiekből következik, hogy ha egy igemódosítót tartalmazó morfológiai alakzat nem képezhető tovább, akkor az igemódosító nem lehet igekötő.

Vizsgáljuk meg először az *-ás/-és* képzővel történő nominalizáció kérdését. A névelőtlen tárgyias igemódosítót tartalmazó igei szerkezetek közvetlenül nem nominalizálhatók: a *levelet ír* szerkezet nominalizált alakja a grammatikailag helytelen **levelet írás*, a **Péter levelet írása sokáig tartott* pedig helytelen mondat. Névelőtlen tárgyi igemódosító esetében az egyetlen lehetőség az összetételalkotás. Az összetétel azonban közvetlenül nem vezethető le a komplex igéből, mivel a tárgyrag törlése elméletileg nem indokolható. Egy másik lehetőség az lenne, ha létezne *levélír*, *újságot olvas* ige. Habár ilyen igék alkalmi képződményként előfordulhatnak, önálló igeként általában nem használhatók. Marad a harmadik megoldás: az ige nominalizált alakja, megtartva az alapige vonzatkeretét, előtagként magához veszi tárgyi vonzatát. Az eredmény a *levélírás* összetett szó, amelynek szerkezete (5) alatt található.

$$(5) \quad [[\text{levél}]_{\text{NP}} [[\text{ír}]_{\text{V}} [\text{ás}]_{\text{N}}]_{\text{NP}}]_{\text{NP}}$$

A névelőtlen tárgyias igemódosító tehát semmiképpen sem nominalizálható az igével együtt. A többi ragos igemódosító esetében nincs kényszerítő morfológiai okunk arra, hogy az ige nominalizált alakjához kapcsoljuk az igemódosítót. Elvileg mindkét lehetőség nyitva áll: a *moziba járás* alakzat közvetlenül képezhető a *moziba jár* komplex igéből, de az alakzat úgy is levezethető, hogy (5)-höz hasonlóan az igét nominalizáljuk és vonzatként hozzákapcsoljuk a ragos előtagot. Az utóbbi mellett szólhat az a körülmény, hogy a *moziba járás*, *földre szállás*, *vízbe ugrás* összetételként viselkedik: (a) a szerkezet két eleme nem választható el egymástól: van *moziba is jár*, de nincs **moziba is járás*, van *moziba sem jár*, de nincs **moziba sem járás*; (b) a szerkezet szemantikailag is egy egységként viselkedik: *rendszeres/gyakori moziba járás*. A deverbális alaptagú összetétel esetében az (5)-höz hasonló levezetés az összetett szavak egységes levezetését teszi lehetővé. A létrejött alakzat összetétel jellege biztosítja a szemantikai összetartozást, az alakzat lexikai jellegét.

Feltételezésünk szerint tehát amíg a *moziba jár* szerkezete (6a), a *moziba járás-é* (6b).

$$(6) \quad \begin{array}{l} \text{a. } [[\text{moziba}]_{\text{VM}} [\text{jár}]_{\text{V}}]_{\text{V}} \\ \text{b. } [[\text{moziba}]_{\text{VM}} [[\text{jár}]_{\text{V}} [\text{ás}]_{\text{N}}]_{\text{NP}}]_{\text{NP}} \end{array}$$

A (6b) szerint az igemódosító nem vesz részt a nominalizációban, hanem vonzatként kapcsolódik a nominalizált alaptaghoz (l. még Kiefer 2000: 550–555).

A nominalizáció tehát azt mutatja: a névelőtlen tárgyias igemódosító morfológiai okok miatt nem nominalizálható az igével együtt, a többi puszta névszói igemódosító nominalizációjakor ugyan ilyen kizáró ok nincs, de mégis több érv szól amellett, hogy az igemódosító nem az igével együtt válik főnévvé, hanem azt összetételei előtagként, éppúgy, mint a tárgyi vonzatot, a deverbális főnévi alaptag veszi magához.

Az *-ó/-ő*-vel történő melléknévképzés esetében hasonló a helyzet. Az **újságot olvasó* helytelen morfológiai képződmény, a cselekvésfőnévhez hasonlóan ebben az esetben is összetett szót alkotunk: *újságot olvasó*, amelynek (5)-höz hasonló a szerkezete, tehát először az *olvasó* melléknévi igenevet képezzük, amely az *újság* előtagot veszi magához. A *moziba járó* ennek megfelelően szintén (6b)-hez hasonló szerkezetű.

Következtetésünket megerősíti az egyéb morfológiai műveletek vizsgálata is. A puszta névszói igemódosító nemcsak a nominalizációban nem vesz részt, hanem más morfológiai műveletben sem. A puszta névszói igemódosítóval nem képezhetünk frekventatív akciómínőséget: **szénné-szénné éget*, **úszni-úszni akar*, **bort-bort kér*, **vizet-vizet iszik* (kettőnél több szótagúak fonológiai okból sem kettőzhetők meg: **pirosra-pirosra fest*, ez azonban igekötő esetében is így van: **keresztül-keresztülmegy*, **utána-utánanéz*). Mivel minden háromnál kevesebb szótagú igekötő megkettőzhető (a lexikalizálódott jelentésűeket, valamint az igekötőszerű lexikalizálódott elemeket beleértve), ha valamely igemódosító nem kettőzhető meg (azaz ha vele nem képezhető frekventatív akciómínőség), akkor az nem lehet igekötő.

A *-gat/-get* képzővel cselekvésigéből iteratív vagy deminutív akciómínőséget képezhetünk. Az *újságot olvasgat* azonban nem a (7a), hanem a (7b) módon jön létre; ha nem így lenne, akkor jónak kellene lennie az **újságot olvasgatás* képződménynek is.

- (7) a. [[[újságot][olvas]][gat]]
 b. [[újságot][[olvas][gat]]]

A fenti gondolatmenetet követve hasonló szerkezetet kell tulajdonítanunk a *moziba járogat*, *pirosra festeget*, *mormotának csúfolgat* és a *moziba járogatós* képződményeknek is.

Tudjuk, hogy az igemódosító két típusa szintaktikai műveletek segítségével nem választható el egymástól: szintaktikailag a két típus lényegében azonos módon viselkedik. A vonzatosság kritériuma és a morfológiai továbbképzés lehetősége viszont, mint láttuk, alkalmas ennek a kérdésnek az eldöntésére, ti. ha egy igemódosító vonzata a bázisigének, ill. ha az igemódosítót tartalmazó alakzat nem tesz lehetővé

továbbképzést, akkor a fentiek értelmében ez az igemódosító nem lehet igekötő.

5. A helyhatározó mint igemódosító

Vizsgáljunk meg néhány olyan határozószót, amely az igemódosítókhoz hasonlóan viselkedik és esetleg igekötőként is értelmezhető. Ilyen például a *fenn/fent* helyhatározószó. Jegyezzük mindjárt meg, hogy a *fenn* elem jelentésánál nem azonos a *fent* határozószóval. Amíg a *fennakad* (\neq *fent* akad), *fennáll* (\neq *fent* áll), *fennforog* (\neq *fent* forog), *fennmarad* (\neq *fent* marad), *fenntart* (\neq *fent* tart) igekötőszerű elemet tartalmazó lexikalizálódott alakzatok és könnyen továbbképezhetők, ez nem áll a *fent* *akad*, *fent* *áll*, *fent* *forog*, *fent* *marad*, *fent* *tart* alakzatokra. A *fent* *maradás*, *fent* *tartás* alakzatokban a *fent* az alaptag határozói vonzata, és mindkét elem lehet hangsúlyos (ami kizárja a komplex igei jelentést), továbbá nincs **fent-fent* *maradás*, **fent-fent* *tartás* (és persze – más okból – nincs **fenn-fennmaradás*, **fenn-fenntartás* sem), és míg a *fenntartható* morfológiai képződmény, a *'fent* *'tartható* nem az. A *fent* *marad* nem a *maradás* valamilyen fajtája, tehát szemantikai okokból sem lehet szó komplex predikátumról. Ugyanakkor a *fent* helyhatározószó szórendi viselkedése kétségtelenül hasonlít az igemódosító szórendi viselkedéséhez: *A labda fent maradt, A labda nem maradt fent, A 'labda maradt fent (és nem az ütő)*. De pontosan ugyanez érvényes más határozószók esetében is: *forrón szereti a levest, a levest szereti forrón, nem szereti forrón a levest. A fent* más igével sem lehet igemódosító, tehát igekötőként sem jöhet szóba. Ugyanez vonatkozik a többi lokális helyhatározószóra is. Az „*ott* helyhatározószó és ige” kapcsolatára is található néhány lexikalizálódott példa: *ottfelejt, otthagyt, ottmarad, ottveszik*; új ige azonban az *ott* határozószóval nem alkotható: nincsen **'ottalszik*, **'ottdolgozik*. (Az *ott* már terméketlensége miatt sem lehet tehát igekötő.) Van viszont *'ott tartózkodik*, ahol az *ott* az ige helyhatározói vonzata, és természetesen ugyanígy van *ott-tartózkodás* is, melyet azonban lexikalizálódott határozószói összetételnek kell tekintenünk, levezetése a *levélírás* összetett szóhoz hasonlóan történik. Az *itt* vagy a *kint* helyhatározószóval is alkothatunk alkalmi összetett szavakat: *itt-tartózkodás, kint-tartózkodás*, de nincs *itt tartózkodik, kint tartózkodik* komplex ige. Jegyezzük meg még, hogy sem az *ott*, sem az *itt*, sem pedig a *kint* nem kettőzhető meg: **ott-ott-tartózkodás, *itt-itt-tartózkodás, *kint-kint-tartózkodás*. Megfigyeléseinket így általánosíthatjuk: a lokális jelentésű helyhatározószók nem igemódosítók, és a termékenység hiánya, valamint a továbbképezhetőség lehetetlensége miatt nem lehetnek igekötők sem.

Azt a kérdést, hogy a szintaktikailag lényegében azonos módon viselkedő nem igekötői elemek mikor tekinthetők szemantikailag igemódosítónak és mikor nem, a további vizsgálatoknak kell majd tisztázniuk. Nem minden esetben jön ugyanis létre komplex igei jelentés: *az asztalra teszi a könyvet és az asztalon*

tartja a könyvet esetében az *asztalra* direkcionális és az *asztalon* lokális vonzat szintaktikailag az igemódosítókkal azonos módon viselkedik, mégsem tekinthetők igemódosítóknak, mivel a határozott névelő jelenléte miatt nem hozhatnak létre komplex igei jelentést. A kérdés csak a komplex ige szemantikai tulajdonságainak tisztázása után dönthető el.

6. Konklúzió

Ebben a cikkben a kétfajta igemódosító, a pusztá névszói igemódosító és az igekötő különbségeinek feltárására vállalkoztunk. Az egyik alapvető különbség a vonzatosság: a pusztá névszói igemódosító mindig vonzata az alapigének, az igekötő pedig sohasem lehet vonzat. A másik különbség a továbbképezhetőséggel függ össze: az igekötős igék morfológiailag mindig továbbképezhetők, a pusztá névszói igemódosítót tartalmazó igei szerkezetek azonban általában nem teszik lehetővé a továbbképzést, a frekventatív akcióminőség képzését pedig mindig kizárják. A lokatív határozószókról megmutattuk, hogy nem lehetnek sem igemódosítók, sem pedig igekötők.

Irodalom

- Booij, Geert (1990), The boundary between morphology and syntax: separable complex verbs in Dutch. *Yearbook of Morphology* 3: 45–63.
- É. Kiss Katalin (1998), Mondattan. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter, Új magyar nyelvtan. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc (szerk.) (2000) *Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc (2000a), Az összetétel. In: Kiefer 2000: 519–567.
- Kiefer Ferenc (2002), Szabályszerűség, termékenység és analógia a morfológiában. In: Maleczki Márta (szerk.), *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged. 9–15.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária (2000a), Az igekötők. In: Kiefer 2000: 453–518.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária (2000b), Morfoszintaktikailag semleges képzések. In: Kiefer 2000: 165–214.
- Komlósy András (1992), Régensék és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan. 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 299–527.
- Laczkó Tibor (2000), Az ige argumentumszerkezetét megőrző főnévképzés. In: Kiefer 2000: 293–407.
- Stiebels, Barbara – Wunderlich, Dieter (1994), Morphology feeds syntax: the case of particle verbs. *Linguistics* 32: 913–968.
- Szili Katalin (2001), A perfektivitás mibenlétéről a magyar nyelvben a *meg* igekötő funkciói kapcsán. *MNy* 97: 262–282.